

Šiaurės vidurio Lietuvos vietovardžiai su priesaga -išk-

RENATA ENDZELYTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas

This article deals with Lithuanian proper names derived with the suffix -išk-, which goes back to IE *-isk-. In most cases this suffix is the token of a new formation based on the meanings of place, dependency or particularity. Toponyms with this suffix are derived from personal names, appellatives or other toponyms. Chronologically, toponyms with the suffix -išk- are of relatively recent origin, being for the most part derivatives based on other proper names (less frequently on appellatives).

1. I V A D A S

Priesaga -išk- yra labai sena, išriedėjusi iš indoeuropiečių prokalbėje buvusios priesagos *-isk-. Šią priesagą turi slavai, germanai, skandinavai (Ambrasas 2000: 183). Iš baltų kalbų rečiausiai ji sutinkama latvių kalboje, o lietuvių ir prūsų kalbose jos vediniai būta daug (Skardžius 1996: 150). Priesaga -išk- pirmiausia reiškia ‘kokį nors kieno būdingų ypatybų turėjimą [...], susijusį su pačia daikto esme’ (Skardžius 1996: 153).

Būdvardžiams priesaga -išk- suteikia apibendrintą kokybės reikšmę, ypatybę, būdingą pagrindiniu žodžiu reiškiamam daiktui ar žodžiui. Dauguma būdvardžių su -išk- virto daiktavardžiais, pvz.: *dvariškis, moteriškė* (plg. *būdv. móteriška*), *namiškis, vyriškis* (plg. *būdv. výriškas*), *téviškė*.

Priesagos -išk- variantas *-iškas, -a* yra viena pačių dariausiu kokybinių būdvardžių darybos priesagų. Jos vediniai sudaro *panašios bei būdingos ypatybės* būdvardžių grupės branduoli. Būdingiausia šios priesagos daiktavardinių būdvardžių darybinė reikšmė yra ‘panašus į pamatiniu žodžiu pasakyta daiktą’ (*šmékliškas važdas, draūgiškas žmogus*). Priesagos *-iškas, -a* būdvardžiai taip pat žymi esminės daikto ypatybes, ši reikšmė yra glaudžiai susijusi su būdingos ypatybės reikšme. Dažniausiai daromi iš išvestinių arba sudurtinių būdvardžių, kurie gali eiti ir daiktavardžiais, priesagos *-iškas, -a* būdvardžiai paprastai žymi būdingą arba esminę daikto ypatybę (*beprāsmiška viltis, beviltiška būklė*). (Ambrasas, red., 1994: 207–208).

Dabartinėje lietuvių kalboje su priesagos *-išk-* variantu *-iškis, -ė* iš tikrinėlių žodžių (miestų, miestelių, kaimų vardų) išprasta darytis asmenų pavadinimus pagal jų kilmės ar gyvenamają vietą, pvz.: *kauniškis, -ė, vilniškis, -ė*. Tarmėse priesagos *-iškis, -ė* vediniai dažnesni negu bendrinėje kalboje įsigalinčios priesagos *-ietis, -ė* vediniai. Iš tikrinėlių žodžių daromi ir būdvardžiai, turintys išskiriamą reikšmę (panašūs į aukščiau minėtus daiktavardžius), pvz., *vilniškiai svečiai*. Iš bendrinėlių vietų reiškiančiu daik-

tavardžių vedinių yra nedaug (*dvariškis, kalniškis, namiškis*). Pasitaiko vienas kitas asmens pavadinimas, padarytas ne iš vietovardžių ar šiaip bendrinių vietų pavadinimų, o iš kitokių žodžių, turinčių kiek kitokią prilausymo reikšmę (*karāliškis, kariškis, šeimyniškis*) (Ambrasas, red., 1994, 139–140, 219).

Kilmės ir prilausomybės reikšmė ypač akivaizdi asmenvardinės kilmės vietovardžiuose. Gyvenamujų vietų vardų, turinčių šitą priesagą, gausu visoje Lietuvoje (Razmukaitė 1998: 139–141), o šiaurės vidurio Lietuvoje, buvusioje Žiemgalos teritorijoje, anot Kazimiero Būgos, vietovardžių priesaga *-išk-* yra ištikimiausias lietuviškumo rodytojas (Būga 1961: 582).

Straipsnyje darybos, semantikos, struktūros požiūriu aptariami šiaurės vidurio Lietuvos (Joniškio, Pakruojo ir Pasvalio rajonų) vietų vardai¹, turintys priesagą *-išk-*. Tokių rasta per pusę šimto, jų ypač gausu gyvenamujų vietų bei smulkiajų vietovardžių varduose. Ne visi šios priesagos vediniai yra vienodai seni, dalis jų gali būti palyginti nauji vediniai, ypač smulkieji vandenvardžiai ar žemėvardžiai. Tam tikra prasme tai sietina su posesyvine šios priesagos reikšme, nes dauguma šių vietovardžių padaryti iš asmenvardžių² (tiketina, savininkų įvardijimų). Toponimų su *-išk-* randama visose vietovardžių klasėse: gyvenamujų vietų (bažnytkaimių, dvarų, kaimų, vienkiemiu), vandens telkinių (upių ir ezerų, upelių, griovių, šaltinių, balų, pelkių, sietuvų) vardų, ir žemėvardžių (dirvų, laukų, pievų, ganyklų, kalnų, miškų, kapų, įvairių kitų vietoviu).

Analizuojant žodžių darybą skiriamas darybos pamatas ir darybos formantas. Šiuo atveju darybos formantas yra priesaga *-išk-*. Tikrinių žodžių daryba su tam tikromis išlygomis remiasi bendrinių žodžių analizės principais (Vanagas 1970: 24–29, 53–58). Dėl tikrinių žodžių klasės specifikos skiriamas dar vienas tikrinių žodžių darybos tipas – pirminiai toponimai. Tai tie atvejai, kai vieno toponimo vardas tiesiog perkeliamas šalia esančiam objektui. Taigi pirminiais vietų vardais laikomi tie vardi, kurių pamatiniai žodžiai (darybos pamatas) jau turi priesagą *-išk-*; vardi, kurių pamatiniai žodžiai šios priesagos neturi, t. y., kurių virtimą toponimais lémė priesagos *-išk-* gavimas, laikomi antriniai, arba vediniai. Analizuojant vietų vardus paaškėjo, jog dauguma jų yra antriniai, turintys aiškią posesyvinę reikšmę onimai. Beveik visi vietovardžiai sudaryti iš daiktavardžių, todėl jie skiriami į kilusius iš tikrinių ir bendrinių žodžių.

Skirtingos galūnės priesagai suteikia įvairumo. Taip atsiranda priesagos variantų. Gyvojoje kalboje variantai *-išké*, *-iškis*, *-iškés*, *-iškiai* dažnai tik formalus dalykas, tačiau galintis lemti naujo vietovardžio susidarymą, pvz.: *Daunör-išké* k., Daunoravos apl., JNŠ; *Daunor-iškiai* k., Svirplių apl., JNŠ, plg. *Daūnoras* avd.; *Kárp-iškiai* b., PŠVT; *Kárp-iškis* upl., LNKV, plg. *Kárpis* avd.; *Šleīdar-išké* vk., KRK; *Šleīdar-iškiai* vk., Skilvio-

¹ Vietovardžiai rinkti iš gyvosios kalbos, dr. Kazimiero Garšvos asmeninės kartotekos, Lietuvos žemės vardo, Kraštotyros draugijos Pakruojo skyriaus archyvo, Lietuvos žemės ūkio ministerijos Respublikinio žemėtvarkos instituto vietovardžių ir gamtos bei kultūros paminklų apsaugos žiniarachčio, *Lietuvos TSR administraciniuo-teritoriniuo suskirstymo žinyno* (Vanagas, red., 1976), *Lietuvos TSR upių ir ezerų vardo* (Vanagas, red., 1963).

² Manoma, kad posesyvinės reikšmės vietovardžiai nėra labai archaiški, kadangi dėl posesyvumo jų semantika nutolo nuo konkrečios objekto klasės semantikos (Vanagas 1970: 278).

nių apl., Jnš; *Šleider-iškis* vk., Saugėlaukio apl., Jnš, plg. *Šleideris* avd. Kartais tas pats objektas gali turėti skirtingų vardo variantų, pvz., vyriškosios ar moteriškosios giminės, vienaskaitos ar daugiskaitos formos. Dėl to atsiranda naujas vardas, žodžiu darybos požiūriu laikytinas priesagos ar galūnės vediniu, pvz.: *Katil-iškės* k., Žagarės apl., Jnš; *Katil-iškiai* k., ŽGR; *Katil-iškiai* k., Žiūrių apl., Psv, plg. *Katilius* avd.; *Plēd-iškė* dr., Giminėnų k., Jnš; *Plēd-iškis* dr., Plediškių k., Stoniūnų k., Jnš, plg. *Plēdiškiai* k., *Plēdis* avd.; *Veīcel-iškė* dr., Klioriškių vnk., Jnš; *Veīcel-iškės* dr., Skribakių k., Jnš; *Veīcel-iškis* dr., Stoniūnų k., Jnš, plg. *Veīcelis* avd.

Analizujant vietų vardus dažnai sunku atskirti, kuris iš dviejų tapačių vietovardžių yra senesnės kilmės, kuris yra priesagos vedinys, o kuris perėmė jau priesaginį pavadinimą. Dažnai sunku nustatyti pamatinio žodžio reikšmę, kai jis yra apeliatyvinės kilmės asmenvardis. Tuomet kyla klausimas: ar vietas vardas kilo iš apeliatyvinio asmenvardžio, ar iš bendrinio žodžio. Tokie dvejopos kilmės vietovardžiai aptariami atskirai, nes priskirti juos tik prie asmenvardinių ar tik prie apeliatyvinių negalima, pvz.: *Smailiškis* dr., JnšK, *Smailiškis* mš., Jnš : plg. *Smailys*, *Smailis* avd. (*smailūs*, -i).

Etimologinė analizė rodo, kad vietovardžių su priesaga *-išk-* darybos pamatu dažniausiai eina įvairūs asmenvardžiai: tiek senieji dvikamieniai (*Dovilčiškė* vk., ŽGR : *Doviltas* avd.), vienkamieniai (*Dargiškis* sdb., JnšKL : *Dařgis* avd.), pravardiniai įvardijimai (*Sakališkiai* k., PKR : *Sākalas* avd. – *sākalas*; *Balčiškiai* k., Psv : *Balčius* avd. – *báltas*, -à), patroniminiai asmenvardžiai (*Sindriūniškiai* k., Psv : *Sindriūnas* avd.), tiek krikščioniškieji vardai (*Antaniškis* vk., PRK : *Antānas* avd.), jų trumpiniai (*Kaziūliškė* dr., LGM : *Kaziūlis*, plg. *Kazýs*, *Kazimieras* avd.); ne tik lietuviški, bet ir latviški (*Dābariškis* vk., LGM : *Dabars* avd.) bei kitokie (*Gerliškiai* kln., KRK : *Herlich* avd.) asmenvardžiai. Kitomis pamatinėmis leksemomis dažniausiai eina daiktavardžiai, reiškiantys gyvūnų (laukinių gyvūnų, naminių gyvulių, roplių, vabzdžių, žuvų), paukščių (laukinių ir naminių), augalų (medžių ir smulkių augalų) pavadinimus; fiziografiniai terminai (kálnas, pakałné, šílas); etnonimai (gùdas, čigónas, látvis, žýdas), asmenų pavadinimai (*bérnas*, *kareīvis*, *klebōnas*); kūno dalijų pavadinimai (*gárbara*, *kuprà*, *rágas*), būties reikmenys (*dūdà*, *dałgis*, *kiřvis*). Pamatinės būdvardinės leksemos nurodo objekto ypatybę (*plíkas*, *smailūs*, *ramūs*) ar spalvą (*báltas*, *júodas*, *rúdas*).

2. PIRMINIAI VIETOVARDŽIAI

Pirminiais laikomi tie vietų vardai, kurie pereidami iš vienos žodžio kategorijos į kitą negavo jokių formalinių darybos požymių. Kitaip tariant, pirminiais laikomu vietų vardų pamatiniai žodžiai yra priesagą *-išk-* jau turintys daiktavardžiai. Dažniausiai tai asmenvardžiai arba oikonimai, kurių vardas perkeliamas greta esančiam objektui. Didesnio objekto vardas dažniausiai perkeliamas mažesniams: *Kiaūliškis* dr., PKR : *Kiaūliškis* buv. dv., PKR; *Kiupeliškės* krm., Jnš : *Kiupeliškės* k.; *Kudréniškis* krm., LNKV : *Kudréniškis* k., LNKV; *Spitkiškė* vk., PKR : *Spitkiškė* dv.; *Trūliškis* plk., Psv : *Trūliškis* mš., Psv. Kai kuriems objektams vardas perkeliamas norint pabrėžti jų lokalizaciją: *Jakiškiai II* vk., Jnš : *Jakiškiai* k., dv., vk., Jnš; *Kareiviškis I*, *Kareiviškis II* k., PKR : *Kareiviškis* k., PKR; *Keliuotiškiai II* k., VŠK : *Keliuotiškiai* k., JnšK; *Šiliškiai I* k., PKR, KRK, *Šiliškiai II* k., PKR KRK : *Šiliškiai* vk., PKR.

Keletą pirminiu oikonimų galima kildinti iš asmenvardžių³: *Gipiskiai* k., Psv : *Gipiskis* avd.; *Judiškiai* dv., LNKV : *Judiškis* avd. Asmenvardiniai oikonimai dažniausiai turi daugiskaitos vardininko formą (*pluralia tantum*). Tai rodo, kad vieta pavadinama ne vieno asmens, bet jų grupės (šeimos) kaip vieneto vardu. Tam tikra prasme tokie oikonimai galėtų būti traktuojami kaip galūnių vediniai, tačiau iš esmės tai tas pats vardas, tik turintis kuopinę reikšmę. Mažesniųjų objektų vardai skaičiaus nekeičia: *Kateliškis* b., PŠVT : *Kateliškis* avd.

Iš sudaiktavardėjusių būdvardžių, reiškiančių fiziografinius terminus, sudaryti vietų vardai *Kalniškiai* vk., PKR : *kálniškis* ‘kalne gyvenantis žmogus, kalnėnas’ (LKŽ_V 148); *Pakalniškiai* k., LNKV; *Pakalniškis* vk., KRK : *pakalniškis, pakałniškis* ‘pakalnėnas, pakalnės gyventojas’ (LKŽ_{IX} 147).

3. ANTRINIAI VIETOVARDŽIAI

Antrinių toponimų priesaga *-išk-* yra derivacinis požymis, pamatiniai žodžiai šios priesagos neturi. Šių vietovardžių darybos pamatas yra įvairūs daiktavardžiai, dažniausiai – asmenvardžiai. Vietų vardų su priesaga *-išk-* akivaizdi priklausomybės (jei vardas sudaromas iš asmenvardžio ar oikonimo) ir ypatybės (jei vardas sudaromas iš kitokio daiktavardžio ar būdvardžio) reikšmė. Antriniai vietų vardai dažniausiai sudaromi iš asmenvardžių (70,66%). Kiti tikriniai žodžiai vartojami labai retai: oikonominių kilmės vietų vardai sudaro maždaug 1,3%, o hidroniminės – 1,9%. Neaiškių kilmės vietų vardai sudaro apie 16%, o iš įvairios reikšmės daiktavardžių sudaryti toponimai – beveik 11%.

3.1. Antriniai oikonimai

Dauguma oikonimų, arba gyvenamujų vietų vardų, yra kilę iš asmenvardžių, apeliatyvū. Keletas oikonimų gali būti kildinami iš hidronimų, kitų oikonimų.

Asmenvardinės kilmės oikonimų pamatiniais žodžiais eina ir lietuviški (senieji dvi kamieniai ir vienkamieniai, patroniminiai, apeliatyviniai), ir nelietuviški (krikščioniškieji ir kitų tautų) vardai (Vanagas 1982: 62–97; Maciejauskienė 1991: 243–248): *Adomiškis* vk., JNŠK : *Adomas* avd.; *Albertiškiai* vk., KRK : *Álbertas* avd.; *Aleniškis* vk., PKR : *Alenà, Elenà* avd.; *Antaniškis* vk., PRK : *Antānas* avd.; *Bādaras* avd.; *Būiviškiai* k., SLČ : *Buivys*, plg. *Būvydas* avd.; *Čeniškiai* k., JNŠK : *Čenys* avd.; *Čiaučyniškis* vk., LGM : *Čiaučýnas* avd.; *Dābariškis* vk., LGM : *Dābaras* avd.; *Dóvainiškiai* dv., PKR : *Dóvainis* avd.; *Dóviltišké* sdb., ŽGR : *Dóvilitis* avd.; *Gailionyškiai* k., JNŠK : *Gailiónis* avd.; *Gražiškiai* k., JNŠ : *Gražys* avd.; *Jakiškiai* vk., KRK, *Jakiškiai* dv., k., JNŠ : *Jākas* avd.; *Jukiškiai* k., PKR : *Jūkas, plg. *Jukónis* avd.; *Karaliūniškis* k., PŠVT : *Karaliūnas* avd.; *Katiliškiai* k., ŽGR : *Katilius* avd.; *Keliuotiškiai* k., JNŠK : *Keliuōtis* avd.; *Krasniškiai* k., ŽML : *Krāsnas, *Krasnýs avd., plg. *Krasnáuskas*,

³ Asmenvardinių oikonimų galima dvejopa kilmė: iš priesaginio asmenvardžio (pirminiai) ir iš nepriesaginio asmenvardžio (antriniai). Kadangi *Lietuvių pavardžių žodyne* yra užfiksuota ir priesaginių asmenvardžių, todėl tokie oikonimai priskiriami prie pirminių, plg. *Gipas* ir *Gipiskis, Judýs* ir *Judiškis*.

Kasnīcas, Krasnēvičius avd.; *Kūngiškiai* k., ŽML : *Kūngas, Kungys* avd.; *Laūmekiškis* vk., SLČ : *Laūmekis* avd.; *Mineikiškis* vk., PSV : *Mineikā, Mineikis* avd.; *Minginiškiai* vk., KRK : *Miñinas* avd.; *Nāgliškis* vk., SLČ : *Nāglis, Nāglius* avd.; *Norkūniškiai* vk., LGM : *Norkūnas* avd.; *Pētriškis* vk., LGM : *Pētras* avd.; *Plīkiškis* dv., VŠK, *Plīkiškiai* k., JNŠ : *Plīkis, Plikys* avd.; *Pūtriškiai* k., PSV : *Pūtris, Putrÿs* avd.; *Razališkis* k., SLČ : *Rozālīja* avd.; *Rimšóniškiai* k., PKR : *Rimšónis* avd.; *Stasiškiai* vk., SLČ : *Stasÿs* avd.; *Šilingiškis* vk., LNKV : *Šilingis* avd.; *Šułniškis* vk., LGM : *Šułmas, plg. *Šułminas* avd.; *Švobiškis* bk., dv., JNŠK : *Švóba, Švóbas* avd.; *Trūliškis* vk., PSV : *Trūlis* avd.; *Urnéžiškés* k., SKS : *Urnéžas, Urnéžis, Urnéžius* avd.; *Valantiniškis* sdb., JNŠK : *Valantiñas* avd.; *Vesélkiškiai* k., LNKV : *Vesélka* avd.; *Ziñbiškiai* k., LNKV : *Zimbà* avd.

Atskirą oikonimų grupę sudaro kilę iš latviškų asmenvardžių⁴: *Miliðiškiai* vk., JNŠK : la. *Miliðis* avd.; *Pileriškis* k., KRK : la. *Pileris* avd.; *Puñdeniškis* vk., PŠVT : la. *Pundenis* avd.; plg. lie. *Pundýs, Puñdinas* avd.; *Vagariškis* k., KRK : la. *Vagars* avd.; plg. lie. *Vagrÿs* avd.

Keletas oikonimų gali būti kilę iš greta esančių kaimų pavadinimų: *Reibiniškiai* k., SKS : *Reibiniai* k., SKS; *Šiksnéliškiai* k., PSV : *Šiksnéliai* k., PKR; *Žagariškiai* k., ŽGR : *Žagărē* k.

Hidroniminės kilmės oikonimai dažniausiai aiškūs, nes kaimas yra prie to paties vardo vandens telkinio: *Savéliškis* k., PKR : *Savélis* upl.; *Sidabriškis* k., PSV : *Sidabra* up.; *Šiladiškis* vk., LGM : *Šiladis* upl.; *Veñgiškis* dv., KRK, *Veñgiškis* vk., PKR : *Veñgris* upl.

Dalis vietų vardų siejami su apeliatyvais: *Akmeniškiai* k., ŽML : *akmuõ; Dirvóniškiai* k., JNŠK : *dirvónas; Dvareliškiai* k., KRK : *dvarēlis, dvāras; Kalneliškiai* k., VŠK : *kalnēlis, kálnas; Kriaūniškiai* k., VŠK : *kriaūšis; Šiliškiai* vk., KRK, *Šiliškis* vk., LGM, KRK : *šilas*.

Oikonimas *Cigōniškis* k., JNŠ sietinas su etnonimu *cigōnas, čigōnas*.

3.2. Antriniai hidronimai⁵

Dauguma antrinių hidronimų kilę iš asmenvardžių. Tačiau pažymétina, kad šiai vandenvardžiai pavadinami daugiausia mažesni vandens telkiniai: balos, sietuvos ir kt. Tai gana nauji vardai, nurodantys objekto priklausymą tam tikram asmeniui, kokia nors ypatybę ar kitokį ryšį su pamatiniu žodžiu.

Asmenvardinių hidronimų daryba gana aiški: *Abrōmiškis* stv., PKR : *Abrōmas, plg. *Abraõmas* avd.; *Aliūnišké* upl., PKR : *Aliūnas* avd.; *Bēkiškis* stv., PŠVT : *Bēkas, Bekÿs* avd.; *Buletriškis* b., PŠVT : *Buletris* avd.; *Bürbiškis* b., PŠVT : *Bürba* avd.; *Dáudiškas* upl., PKR : *Daudà* avd.; *Daugéliškis* b., SLČ : *Daugéla* avd.; *Dragiškis* gr., KRK : *Drágas* avd.; *Jeñkeliškés* b., SKS : *Jeñkelis* avd.; *Jéciškés* b., JNŠ : *Jécius* avd.; *Kárpiškis* upl., LNKV, *Kárpiškiai* b., PŠVT : *Kárpis* avd.; *Kindariškis* b., PŠVT : *Kiñdaris, plg. *Kindarāvičius, Kiñderis* avd.; *Kleinìšké* b., ŽML : *Kleīnas, Kleinÿs* avd.; *Kraujeliškis* šlt., JNŠK : *Kraujēlis* avd.; *Kvedarišké* kdr., ŽGR : *Kvēdaras* avd.; *Láimiškis* upl., LNKV : *Láima* avd.; *Liberiš-*

⁴ Taip nurodė vietvardžių pateikėjai, nors kai kurios latviškos pavardės turi ir lietuviškų atitikmenų.

⁵ Daugelio upėvardžių analizė pagrįsta Aleksandro Vanago (žr. literatūros sąrašą) tyrinėjimais, kiti vietvardžiai analizuoti remiantis jų pavyzdžiu.

kis lkn., VŠK : *Liberis*, *Lýberis* avd.; *Majùliškis* b., VŠK : *Majulis* avd.; *Martyniškis* vt., KRK : *Martynas* avd.; *Sargeliškis* gr., LNKV : *Sargēlis* avd.; *Sargēliškis* upl., gr., PKR : *Sargelis* avd.; *Šemetiškės* b., LNKV : *Šèmeta* avd.; *Šlekiškis* b., VŠK : *Šlekys* avd.; *Vaitiškės* b., JNŠ, *Vaitiškė* upl., JNŠ : *Vaitis*, *Vaitys*, *Vaičius* avd.

Atrodo, kad vietovardis *Pagaleižikė* b., PŠVT; yra dvejopos darybos: jis gali būti kartu ir priesagos vedinys, ir prielinksniinis junginys iš asmenvardžio *Leiba*, plg. *pagal-leib-iškė*.

Daiktavardžiai, einantys vandenvardžių darybos pamatu, priklauso kelioms semantinėms grupėms:

- asmenų pavadinimai: *Bérniškis* b., JNŠ : *bérnas*, plg. la. *bērns* ‘vaikas’;
- etnonimai: *Čigoniškė* b., JNŠK : *čigōnas*;
- įvairios reikšmės daiktavardžiai: *Vilniškė* b., PKR : *vilna*, *vilnìs*.

3.3. Antriniai žemėvardžiai

Šios vietovardžių klasės priesagos *-išk-* vediniai dažniausiai daromi iš asmenvardžių bei apeliatyvų. Vardai rodo objekto priklausymą kokiam nors asmeniui (kaip dauguma anksčiau aptartų smulkių hidronimų) arba tos vietas ypatybę. Daugiausia žemėvardžių, kaip ir ankstesnėse topominė klasėse, padaryta iš asmenvardžių: *Aleksandriškė* dr., ŽML : *Aleksándras* avd.; *Aneliškis* pv., JNŠK : *Anélė* avd.; *Bagdöniškė* dr., pv., PKR : *Bagdönas* avd.; *Balkiškė* dr., JNŠ : *Balkis*, *Balčius* avd.; *Bürbiškiai* gn., KRK, *Bürbiškis* dr., PŠVT : *Bürba* avd.; *Butkiškė* dr., PŠVT : *Bütkus* avd.; *Čepiškės* dr., JNŠ : *Čepas* avd.; *Dabušiškis* dr., JNŠK : *Dabūlís* avd.; *Dāpkiškis* dr., PSV : *Dāpkus* avd.; *Gedviliškis* dr., LGM : *Gedvīlas* avd.; *Jurgiškis* dr., pv., KRK : *Jūrgis* avd.; *Kaziūliškė* dr., LGM : *Kaziūlis*, *Kazýs* avd.; *Klioriškis* dr., JNŠ : *Kliorýs* avd.; *Kükuliškis* dr., pv., PKR : *Kükulas* avd.; *Laūciškė* dr., SKS : *Laūcius* avd.; *Leibiškė* dr., SKS, *Leibiškis* kln., SKS : *Leiba* avd.; *Lipiškiai* dr., ŽML : *Lipas* avd.; *Martyniškiai* krm., LNKV : *Martynas* avd.; *Mažeikiškis* dr., VŠK : *Mažeikà*, *Mažeikis* avd.; *Merkeliškis* l., PSV : *Merkelis* avd.; *Mureliškės* gn., krm., SKS : *Murelis* avd.; *Naudžiūniškis* kln., ŽML : *Naudžiúnas* avd.; *Pauriškis* dr., PKR : *Paūras* avd.; *Petriškis* mš., SLČ : *Pētras* avd.; *Plēdiškė* dr., JNŠ, *Plēdiškis* dr., JNŠ : *Pledys* avd.; *Poviliškis* pv., LNKV : *Póvilas* avd.; *Sargeliškiai* dr., LNKV : *Sargēlis* avd.; *Smailiškis* dr., JNŠKL : *Smailys* avd.; *Šoviškis* pv., SLČ : *Šovà*, *Šovys* avd.; *Šunakiškis* dr., JNŠ : *Šunakis* avd.; *Ūsiškiai* vt., SLČ : *Ūsas* avd.; *Valiuškė* pv., LGM : *Valiušis* avd.; *Zemrietiškis* dr., JNŠ : *Zemriēta* avd.

Vietovardis *Pāmozūriškis* gn., LGM gali būti dvejopos darybos – ir priešdėlio, ir priesagos vedinys. Greičiausiai tai priešdėlio *pa-* vedinys iš priesaginio etnonimo *mozūras* ar asmenvardžio *Mozūras*, plg. *pa-mozūr-iškis*.

Hidroniminės kilmės yra vietovardis *Šiladiškis* dr., LGM : *Šiladis* upl.

Kiek dažniau vietų vardai kildintini iš oikonimų⁶: *Bivañiškis* mš., JNŠ : *Bivañiai* k., JNŠ; *Gedžiūniškis* mš., JNŠK : *Gedžiúnaí* k., LNKV; *Kibiškiai* pv., LNKV : *Kibaí* k.; *Mažutiškė* dr., PŠVT : *Mažūciai* k., ŽML; *Reibiniškės* krm., SKS : *Reibiniai* k., SKS; *Oreliškiai* gn., LNKV : *Orēliai* k., JNŠK.

⁶ Vietovardžių darybos pamatą nurodė pateikėjai.

Kiti daiktavardžiai, einantys vietų vardų darybos pamatu, semantiškai labai įvairūs:

- asmenų pavadinimai: *Burliokiškis* kln., Psv : *burliōkas* ‘sentikis rusas Lietuvoje’ (LKŽ₁ 1193); *Klebōniškis* dr., PŠVT, pv., PKR : *klebōnas*; *Murkliškis* pv., PŠVT : *murklys* ‘kas murkia; paniurės, nešnekus žmogus; storulis, rubuilis’ (LKŽ_{VIII} 420), plg. *muřti*; *Pirdūliškis* dr., SLČ : *pirdūlis* ‘pirdžius’ (LKŽ_{JX} 1087);
- etnonimai: *Čigoniškis* gn., PŠVT : *čigōnas*; *Žydiškė* dr., mš., PŠVT, gn., JNŠ : *žýdas*;
- kūno dalys: *Gárbaňiškė* dr., ŽGR : *gárbara*; *Kiaušiškė* dr., PKR : *kiaušis*, *kiaušinis*;
- įrankiai: *Dalgiškis* dr., JNŠ : *dalgis*; *Kirveliškės* dr., krm., SKS : *kirvėlis*, *kiřvis*;
- fiziografiniai terminai: *Paklúoniškis* vt., mš., LGM : *paklúonė*; *Sodēliškis* dr., PKR : *sodēlis*, *sōdžius*; *Šniūriškiai* kln., ŽML : *šniūras*, *šniūrai* ‘ilgas siauras žemės rėžis; ploto matas’ (LKŽ_{XII} 195);
  - augalai ar jų dalys: *Žabiškis* krm., VŠK : *žābas* ‘virbas, žabaras, šakelė; stiebas, žagaras, rykštė; krūmas, krūmynas’ (LKŽ_{XX} 14), ‘virbas, žabaras’ (DLKŽ 947);
  - valgių pavadinimai: *Šiūpiniškis* gn., PKR : *šiupinýs*;
  - mitonimai: *Perkūniškis* dr., Psv : *Perkūnas*;
  - gyvūnų pavadinimai: *Glindiškis* l., Psv : *glinda*; *Oželiškis* pv., SLČ : *ožēlis*, *ožys*;
  - abstraktūs daiktavardžiai: *Siautiškės* dr., PŠVT : *siaūtis* ‘gūsis, šuoras; mostas, mojis’ (LKŽ_{XII} 482), ‘siautimas’ (DLKŽ 689); plg. *siautéti*.
  - socialinės aplinkos dalykai: *Pūniškis* vt., PKR : *pūnē* ‘klojimo užgardis supilti pelams, peludę; tvartas; diendaržis; būda, palapinė; ola, urvas, landa; kiaušinio tuštu-ma’ (LKŽ_X 916).

Vietovardis *Juodokiškis* mš., VŠK gali būti kildinamas iš būdvardžio *juodókas*, plg. *júodas*.

3.4. Neaiškūs vietovardžiai

Kai kurių vietų vardų kilmę galima apibūdinti keleriopai, nes tiksliai to pasakyti neįmanoma. Pirmiausia tai tie vietų vardai, kurių pamatinės leksemos gali būti tiek asmenvardžiai, tiek apeliatyvai, pvz.:

- gyvūnų ir paukščių pavadinimai: *Bríediškė* l., ŽGR : *Bríedis* avd., *briedis*; *Kùrmiškis* pv., PKR : *Kurmà*, *Kùrmis* avd., *kùrmis*; *Gaidiškis* dr., krm., LNKV, mš., PKR : *Gaidýs* avd., *gaidýs*; *Gérviskiai* k., JNŠK : *Gérvé*, *Gervýs* avd., *gérvé*; *Pelédiškis* vk., JNŠK : *Peléda*, *Pelédžius* avd., *peléda*; *Sakališkis* vk., LGM, mš., PKR : *Sākalas* avd., *sākalas*; *Šařkiškės* mš., JNŠ : *Šárka*, *Šařkis*, *Šarkýs*, *Šařkus* avd., *šárka*; *Vařniškis* dr., mš., LNKV : *Vařnas* avd., *vařnas*;
- etnonimai: *Gudiškis*⁷ dr., VŠK : *gùdas*, *Gùdas* avd.; *Latveliškis* dv., plv., KRK : *Latvēlis* avd., plg. *Lātvis* avd., *latvēlis*, *lātvis*; *Latvišké* pv., PKR, *Latviškis* l., PŠVT : *lātvis*, *Lātvīs* avd.; *Maskōliškiai* k., SLČ : *Maskōlius* avd., plg. *maskōlius* ‘caro kariuomenės kareivis; rusas’ (LKŽ_{VII} 893);

⁷ Šaknis *gud-* gali būti kilusi ne iš etnonimo *gudař*, bet iš bendrinio žodžio *gùdas, *gudà ‘laukas, pieva’, plg. pr. *gudde* ‘krūmai’, žr. Karaliūnas (1999: 27–40); taip pat plg. *gudà* ‘guba; baidykėlė paukščiams gąsdinti; baidykėlė vaikams gąsdinti’ (LKŽ_{II} 692), *gùdē* ‘pustyklė, budė, galastuvė’ (LKŽ_{II} 693).

- asmenų ir profesijų pavadinimai: *Kairiškis* l., JNŠK : plg. *Kairys* avd., *kairys*; *Kálviškis* vk., JNŠK : plg. *Kálvis* avd., *kálvis*, *kalvà*; *Kareiviškis* k., PKR : plg. *Karéiva* avd., *kareíva*, *kareívís*; *Kúpriškis* vk., VŠK, l., LNKV : plg. *Kuprýs* avd., *kuprà*, *kùprius*.

Laikyti šiuos onimus tik asmenvardinės ar tik apeliatyvinės kilmės nėra visiškai tikslu. Labiau tikėtina, kad gyvenamųjų vietų vardai gali būti kilę iš asmenvardžių, o kai kurie žemėvardžiai, pvz., miškų, pievų, dirvų vardai, – iš apeliatyvų. Vienu požiūriu nėra abejonių – visi jie yra priesagos *-išk-* vediniai iš daiktavardžių.

4. IŠVADOS

1. Būdvardžiamas priesagos variantas *-iškas*, *-a* suteikia apibendrintą kokybės reikšmę, ypatybę, būdingą pagrindiniu žodžiu reiškiama daiktui. Su kitu priesagos variantu *-iškis*, *-ė* iš tikrinių žodžių (miestų, miestelių, kaimų vardų) iprasta darytis asmenų pavadinimus pagal jų kilmės ar gyvenamają vietą. Šios priesagos suteikiama kilmės ir prilausomybės reikšmė ypač akivaizdi asmenvardinės kilmės vietovardžiuose, kurių gausu visoje Lietuvoje. Šiaurės vidurio Lietuvoje, buvusioje Žiemgalos teritorijoje, vietovardžiai su priesaga *-išk-* rodo lietuvišką jų kilmę.

2. Chronologiniu požiūriu vietų vardai su priesaga *-išk-* gali būti palyginti nauji vediniai, kadangi dauguma jų padaryti iš kitų tikrinių žodžių (dažniausiai asmenvardžių). Be to, vietovardžių naujumą suponuoja posesyvinė priesagos ir jos vedinii reikšmė.

3. Vietovardžių darybai vartoja įvairūs priesagos *-išk-* variantai. Šiaurės vidurio Lietuvos teritorijai būdingesni *-iškis*, *-iškiai*, *-išké*, kiek retesnė priesaga *-iškés*. Vartojant skirtingus priesagos variantus iš to paties vardo galima sudaryti keletą vietovardžių, pvz.: *Daūnora*, *Daūnoras* avd. : *Daunorišké* k., Daunoravos apl., JNŠ, *Daunoriškiai* k., Svirplių apl., JNŠ; *Šleidėris* avd. : *Šleidarišké* vk., KRK, *Šleidariškiai* vk., Skilvionių apl., JNŠ, *Šleideriškis* vk., Saugėlaukio apl., JNŠ.

4. Vietovardžių pamatiniai žodžiai dažniausiai yra daiktavardžiai. Tai įvairios kilmės asmenvardžiai (70,66%): lietuviški ir rečiau nelietuviški, krikščioniški ir apeliatyviniai, paprastieji ir su priesagomis. Kiti dažniau vartoja žodžiai yra įvairios reikšmės apeliatyvai (10,92%). Neaiškios kilmės vietovardžiai sudaro 15,98%. Hidronimai, oikonimai vietų vardų darybai vartoti retai (atitinkamai 1,92% ir 1,3% visų vietų vardų). Nedaiktavardiniai toponimai sudaro vos 0,2% vietų vardų. Panašios proporcijos būdingos ir gyvenamųjų vietų vardams, ir vandenvardžiams, ir žemėvardžiams.

5. Etimologinė analizė rodo, kad vietovardžių su priesaga *-išk-* pamatinėmis leksimomis dažniausiai eina asmenvardžiai bei kiti daiktavardžiai, reiškiantys gyvūnų (laukinių gyvūnų ir naminių gyvulių, roplių, vabzdžių, žuvų), paukščių (laukinių ir naminių), augalų (medžių ir smulkiųjų augalų) pavadinimus; fiziografiniai terminai (*kálnas*, *pakałné*, *šìlas*); etnonimai (*gùdas*, *cigónas*, *lātvis*, *žýdas*), asmenų pavadinimai (*bérnas*, *kareiviš*, *klebónas*); kūno dalijų pavadinimai (*gárbanda*, *kuprà*, *rágas*), buities reikmenys (*dūdà*, *dałgis*, *kirvis*). Pamatinės būdvardinės leksemos nurodo objekto ypatybę (*plìkas*, *smailùs*, *ramùs*) ar spalvą (*báltas*, *júodas*, *rúdas*).

VIETOVARDŽIU SUTRUMPINIMAI

JNŠ – Joniškis

JNŠK – Joniškėlis

KRK – Kriukai

LGM – Lygumai

LNKV – Linkuva

PKR – Pakruojis

PSV – Pasvalys

PŠVT – Pašvitinys

SKS – Skaistgirys

SLČ – Saločiai

VŠK – Vaškai

ŽGR – Žagarė

ŽML – Žeimelis

KITI SUTRUMPINIMAI

apl. – apylinkė

avd. – asmenvardis

b. – bala

bk. – bažnytkaimis

br. – brasta

dr. – dirva

dv. – dvaras

gn. – ganykla

gr. – griovys

k. – kaimas

kdr. – kūdra

kln. – kalnas

krm. – krūmai

l. – laukas

la. – latvių

lie. – lietuviai

lkn. – lieknas

mš. – miškas

plv. – palivarkas

pv. – pieva

sdb. – sodyba

stv. – sietuva

šlt. – šaltinis

upl. – upelis

vk. – vienkiemis

vt. – vietovė

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- AMBRAZAS, S. 2000: *Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- AMBRAZAS, V., red., 1994: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- BŪGA, K. 1961: *Rinktiniai raštai 3*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- KARALIŪNAS, S. 1999: Etnonimo Gudař kilmė. *Darbai ir dienos* 10 (19), 7–54.
- KUZAVINIS, K., SAVUKYNAS, B. 1987: *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, Vilnius: Mokslas.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas A–Ž*, Vilnius, 1941–2002.
- LPŽ – *Lietuvių pavardžių žodynas 1–2*, ats. red. A. Vanagas, Vilnius: Mokslas, 1985, 1989.
- MACIEJAUSKIENĖ, V. 1991: *Lietuvių pavardžių susidarymas*, Vilnius: Mokslas.
- MICKIENĖ, I. 2001: *Telšių rajono toponimų daryba*. Daktaro disertacija, Kaunas.
- RAZMUKAITĖ, M. 1998: *Lietuvos priesaginiai oikonimai*. Daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- SKARDŽIUS, P. 1996: *Rinktiniai raštai 1*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- VANAGAS, A. 1970: *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius: Mintis.
- VANAGAS, A. 1981a: *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslas.
- VANAGAS, A. 1981b: Lietuvių hidronimų semantika. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 21, 4–153.
- VANAGAS, A. 1982: *Mūsų vardai ir pavardės*, Vilnius: Mokslas.
- VANAGAS, A., red., 1963: *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- VANAGAS, A., red., 1976: *Lietuvos TSR administracinių-teritorinių suskirstymo žinynas 2*, Vilnius: Mintis.

Renata Endzelytė

Vytauto Didžiojo universitetas

K. Donelaičio g. 52, 3000 Kaunas, Lietuva

r.endzelyte@hmf.vdu.lt

Gauta 2004 03 25